

Henrik S. Jensen

Strukturalisme og humanisme

Strukturalismen har i en lang årrække haft betydelig indflydelse på den samfundsteoretiske tænkning i Vesteuropa og har blandt andet forsøgt at gøre op med den såkaldte humanisme. Den strukturalistiske humanismekritik, som den fremføres af Althusser og som mere eller mindre er vendt mod en anden fransk filosof, Jean-Paul Sartre, har målt med Althusserens egen målestok været forfejlet. Såvel den tidlige Althusserens hovedargument mod humanismen, at den bygger på en antagelse om, at mennesket er udstyret med en essens, som den sene Althusserens hovedargument mod humanismen, at den ikke kan analysere historien som en »proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål«, må anses for uholdbare i forhold til Sartres teoretiske position. Afslutningsvis peges på, at modsætningerne mellem Althusserens og Sartres positioner er en marxistisk pendant til en velkendt tvedeling inden for den borgerlige politiske teori og sociologi mellem en strukturorienteret og aktørorienteret tradition.

Indledning

En af de teoretiske og politiske modstandere, som det for strukturalismen har været magtpåliggende at få gjort op med, er humanismen. Opgøret med humanismen indtager således en central plads i Althusserens værker. På baggrund af den indflydelse, som strukturalismen gennem de sidste 10-15 år har haft på den politisk-teoretiske tænkning i Vesteuropa, har det derfor betydning at få vurderet, i hvilket omfang Althusserens kritik af humanismen har været holdbar.

Jeg skal her bidrage til en sådan vurdering af Althusserens humanismekritik og argumentere for, at den på de væsentligste punkter er forkert. Drøftelsen fokuserer på den tidlige og den sene Althusserens hovedargumenter mod humanismen.

Vurderingen af Althusserens opgør med humanismen sker ved at lade humanismen repræsentere ved en person, nemlig Sartre. Althusserens opgør med humanismen er nemlig ikke blot et opgør med en politisk-teoretisk retning, men er også – og måske nok så meget – et delvis overset personopgør, hvor Sartre i første række står for skud. Sigtet med at inddrage Sartre er derfor ikke at sammenligne Althusser og Sartre eller for den sags skyld at forsvare Sartres standpunkter. Sigtet er derimod at sikre, at Althusserens humanismekritik i videst muligt omfang vurderes på dens egne præmisser; og Althusser henregner i særlig grad Sartre til humanismen.¹ I forlængelse heraf bevæger drøftelsen sig på et rent teoretisk og metodologisk plan, og eksempelvis ikke på et etisk plan. Dette er ligeledes helt i harmoni med Althusserens præmisser, idet Althusser udtrykker sit eget standpunkt i humanismeopgøret med den aggressive formulering, at marxisme er antihumanisme. Med »antihumanisme« mener Althusser netop en teoretisk og metodologisk antihumanisme, og ikke en etisk antihumanisme.

Den tidlige Althusserens humanismekritik: essentialismekritikken

En farbar indfaldsvej til den tidlige Althusserens humanismekritik er essayet »Marxisme og humanisme« i *For Marx*. Althusser afviser heri ethvert forsøg på

Henrik S. Jensen

Strukturalisme og humanisme

Strukturalismen har i en lang årrække haft betydelig indflydelse på den samfundsteoretiske tænkning i Vesteuropa og har blandt andet forsøgt at gøre op med den såkaldte humanisme. Den strukturalistiske humanismekritik, som den fremføres af Althusser og som mere eller mindre er vendt mod en anden fransk filosof, Jean-Paul Sartre, har målt med Althusserens egen målestok været forfejlet. Såvel den tidlige Althusserens hovedargument mod humanismen, at den bygger på en antagelse om, at mennesket er udstyret med en essens, som den sene Althusserens hovedargument mod humanismen, at den ikke kan analysere historien som en »proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål«, må anses for uholdbare i forhold til Sartres teoretiske position. Afslutningsvis peges på, at modsætningerne mellem Althusserens og Sartres positioner er en marxistisk pendant til en velkendt tvedeling inden for den borgerlige politiske teori og sociologi mellem en strukturorienteret og aktørorienteret tradition.

Indledning

En af de teoretiske og politiske modstandere, som det for strukturalismen har været magtpåliggende at få gjort op med, er humanismen. Opgøret med humanismen indtager således en central plads i Althusserens værker. På baggrund af den indflydelse, som strukturalismen gennem de sidste 10-15 år har haft på den politisk-teoretiske tænkning i Vesteuropa, har det derfor betydning at få vurderet, i hvilket omfang Althusserens kritik af humanismen har været holdbar.

Jeg skal her bidrage til en sådan vurdering af Althusserens humanismekritik og argumentere for, at den på de væsentligste punkter er forkert. Drøftelsen fokuserer på den tidlige og den sene Althusserens hovedargumenter mod humanismen.

Vurderingen af Althusserens opgør med humanismen sker ved at lade humanismen repræsentere ved en person, nemlig Sartre. Althusserens opgør med humanismen er nemlig ikke blot et opgør med en politisk-teoretisk retning, men er også – og måske nok så meget – et delvis overset personopgør, hvor Sartre i første række står for skud. Sigtet med at inddrage Sartre er derfor ikke at sammenligne Althusser og Sartre eller for den sags skyld at forsvare Sartres standpunkter. Sigtet er derimod at sikre, at Althusserens humanismekritik i videst muligt omfang vurderes på dens egne præmisser; og Althusser henregner i særlig grad Sartre til humanismen.¹ I forlængelse heraf bevæger drøftelsen sig på et rent teoretisk og metodologisk plan, og eksempelvis ikke på et etisk plan. Dette er ligeledes helt i harmoni med Althusserens præmisser, idet Althusser udtrykker sit eget standpunkt i humanismeopgøret med den aggressive formulering, at marxisme er antihumanisme. Med »antihumanisme« mener Althusser netop en teoretisk og metodologisk antihumanisme, og ikke en etisk antihumanisme.

Den tidlige Althusserens humanismekritik: essentialismekritikken

En farbar indfaldsvej til den tidlige Althusserens humanismekritik er essayet »Marxisme og humanisme« i *For Marx*. Althusser afviser heri ethvert forsøg på

at installere mennesket i marxismen som værende fuldstændig uvidenskabeligt, som et knæfald for ideologien. Marx har i brydningsværket *Den tyske Ideologi* produceret de teoretiske redskaber, som er nødvendige for at bryde med enhver teoretisk og filosofisk humanisme, og har hermed indstiftet en ny og videnskabelig problematik. Denne nye, videnskabelige problematik, som er rensset for ethvert begreb om mennesket, giver den historiske materialisme dens videnskabelige objekt, som er begreber for kollektive størrelser: samfundsformation, produktivkræfter, produktionsforhold, overbygning mv.

I de næsten samtidige teser om Feuerbach har Marx tillige i den sjette af tesoerne formuleret, hvad Althusser anser for det vigtigste argument mod en teoretisk humanisme: »Feuerbach löst das religiöse Wesen in das *menschliche* Wesen auf. Aber das menschliche Wesen ist kein dem einzelnen Individuum inwohnendes Abstraktum. In seiner Wirklichkeit ist es das ensemble der gesellschaftlichen Verhältnisse« (Marx, 1981: 6). Det enkelte individ rummer ikke en eller anden abstrakt menneskelig essens, men er summen af eller – hvad Althusser kalder – bærer af de samfundsmæssige relationer. Enhver »teori«, der ser individerne som andet end bærere af de sociale relationer og strukturer, vil ifølge Althusser skruer den videnskabelige erkendelse tilbage til et ideologisk stadium, idet den må bygge på en antagelse om en menneskelig essens. Som ideologi har humanismen betydning, men teoretisk og videnskabeligt er den værdiløs – marxismen er en teoretisk anti-humanisme (Althusser, 1966: 229-238).

For at få skitseret en teoretisk humanisme og for at få vurderet Althussers kritik heraf kan blikket meget kort rettes mod Sartres teoretiske positioner. Hvor Althusser advarer mod enhver teori, der vil installere mennesket i marxismen, er den sene Sartres projekt i hovedværket *Kritik af den dialektiske fornuft* at fundere historie- og socialvidenskaberne gennem en syntese af eksistentialisme og marxisme; Sartre vil med hans egen formulering »genvinde mennesket i marxismens indre«,² hvilket tydeligvis står i modsætning til Althussers advarsel mod enhver teori, der vil geninstallere mennesket i marxismen. Modsætningen til Althussers anti-humanisme, hvor de konkrete individer højst bør indgå i den videnskabelige analyse som bærere af forskellige strukturer og klasserelationer, kommer også frem, når Sartre afviser at lægge de konkrete individer i et »teoretisk syrebad« (Sartre, 1985: 45) og desuden vil gøre individers intentionelle handlen til det metodiske udgangspunkt for historiske og samfundsvidenskabelige analyser.

Sartres position som en teoretisk modpol til Althussers kan nu bruges eksemplarisk til at vise holdbarheden af Althussers hovedargument mod et alternativ til »bærer-opfattelsen«, at et sådan alternativ vil være udtryk for en essenstænkning, der i princippet ligger på linje med Feuerbachs essentialisme.

Sartre hævder med udgangspunkt i et velkendt skel mellem eksistens og essens, at hvad »mennesket« angår, har eksistensen forrang for essensen. Sartre er her helt på linje med den tyske filosof Heidegger, der insisterer på eksistensens forrang for essensen. Mennesket kan ikke tilskrives essenser: hvad (essens) et menneske er, er afhængigt af, at det er (eksistens).³ Hele Sartres politiske filosofi og filosofi i øvrigt er gennemsyret af dette Heideggerske synspunkt og er viet et opgør med enhver form for essenstænkning om mennesket.

Den enkle, men væsentlige konklusion, der kan drages heraf, er, at en teoretisk humanisme følgelig er forenelig med en afvisning af at operere med menneskelige essenser. Heraf følger videre, at den tidlige Althussers hovedargument mod en teoretisk humanisme – at en sådan er dømt til at ende i essentialisme – er uholdbart.

Den sene Althussers humanismeopgør: proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål

Den sene Althussers forsøg på at gennemføre en afgrænsning over for humanismen fremsættes i første række i artiklen »Svar til John Lewis« og i nogle hertil knyttede bemærkninger. Althusser binder her sin demarkationslinje over for humanismen og andre såkaldte »småborgerligt-idealistiske« positioner op på kategorien proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål. Denne kategori bygger på et skel mellem subjekter *i* og subjekt(er) *for* – eller om man vil: bag – historien.

Det første begreb, subjekt i historien, er hjemmehørende på den historiske materialismes niveau og er uomgængeligt ved analyse af den menneskelige handlen i historien. Menneskene er her underlagt klassekampens vilkår og strukturelle vilkår og må som sådan handle i historien som subjekter. Det andet begreb, subjekt(er) *for* historien, hører derimod hjemme på den dialektiske materialismes niveau.

Althussers pointe er nu, at mens der findes subjekter i historien, så findes der ingen eller intet subjekt(er) *for* historien. Historien har intet centrum, intet slutmål, intet ophav og heller intet subjekt, som kan forårsage historien eller sætte sig mål i denne endsige gennemføre sådanne mål og derved være ansvarlig for historiens udvikling. Ej heller kan menneskene eller »Mennesket« være subjekt *for* historien, menneskene skaber ikke historien. Historien er med Althussers bekendte formulering en proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål, hvilket kan sammenfattes i tre elementer: historien er *for* det første uden noget overordnet intentionelt subjekt, *for* det andet har den intet formål, og *for* det tredje er den endeløs (Althusser, 1973: 24-28, 31, 33-34 og 91-98).

Skal denne kategori nu kunne være en demarkationslinje over for humanismen og andre politisk-teoretiske retninger, der ikke falder ind under Althussers fastlæggelse af en historisk materialismes positioner, må mindst ét af disse tre elementer være uforeneligt med en sådan metodologisk og teoretisk humanisme. I det følgende skal jeg argumentere for, at dette ikke er tilfældet, og for at styrke argumentationen skal jeg foruden Sartre – som også af den sene Althusser utvivlsomt anses for et oplagt eksempel på en humanist – inddrage Engels.

For at vise endnu et eksempel på en metodologisk og teoretisk humanisme er det værd at citere et af Engels' alderdomsbreve, som Althusser – ganske vist af andre grunde – selv bygger på, og i hvilket Engels kommer ind på det grundlæggende historieteoretiske indhold i en historisk materialisme:

»Wir machen unsere Geschichte selbst, aber erstens unter sehr bestimmten Voraussetzungen und Bedingungen

Zweitens aber macht sich die Geschichte so, dass das Endresultat stets aus den Konflikten

vieler Einzelwillen hervorgeht, wovon jeder wieder durch eine Menge besonderer Lebensbedingungen zu dem gemacht wird, was er ist; es sind also unzählige einander durchkreuzende Kräfte, eine unendliche Gruppe von Kräfteparallelogrammen, daraus eine Resultante – das geschichtliche Ergebnis – hervorgeht, die selbst wieder als das Produkt einer, als Ganzes, *bewusstlos* und willenslos wirkenden Macht angesehen werden kann... Aber daraus, dass die einzelnen Willen ... nicht das erreichen, was sie wollen, sondern zu einem Gesamtdurchschnitt, einer gemeinsamen Resultante verschmelzen, daraus darf doch nicht geschlossen werden, dass sie = 0 zu setzen sind. Im Gegenteil, jeder trägt zur Resultante bei und ist insofern in ihr einbegriffen.«⁴

Som det fremgår af citatet, hævder Engels i dette brev, at menneskene selv skaber historien – dog med den udtrykkelige og væsentlige kvalifikation, at de ikke gør det på selvvalgte betingelser – og at de enkelte viljer må inddrages i forklaringen af historiske processer. Samtidig kan man bemærke sig, at det sidstnævnte standpunkt ikke forleder Engels til at hævde, at der skulle være en overordnet bevidsthed og/eller målsætning i historien; tværtimod er historien uden vilje og uden bevidsthed. Engels giver med andre ord i dette alderdomsbrev udtryk for, at historien er en proces uden noget overordnet, intentionelt subjekt, og at den intet formål har. Derved honorerer Engels i hvert fald to af de tre betingelser, som indgår i Althussers kategori proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål.

Sartre refererer ikke direkte til dette brev fra Engels' hånd, men tilslutter sig i den metodiske indledning til *Kritik af den dialektiske fornuft* med visse forbehold de positioner for en historisk materialisme, som Engels her formulerer. På linje med Engels mener Sartre, at menneskene skaber historien på vilkår, som de ikke selv har valgt, og mener tillige, at historien må analyseres og gøres forståelig ved brug af intentionelle forklaringer og ved at tage udgangspunkt i individers bevidste handlen. I lighed med Engels forleder dette ej heller Sartre til at påstå, at historien kan ledes tilbage til intentionerne hos noget subjekt, historien er »et menneskeligt værk uden ophav« (Sartre, 1985: 72-74 og 82, note 1). Det er følgelig tydeligt, at Sartre i lighed med Engels indfrier de to første af de tre elementer, som indgår i kategorien proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål. Men også det tredje element i denne kategori, at historien er endeløs, tilslutter Sartre sig. Sartre mener således, at Marx' største fortjeneste i forhold til Hegel består i, at Marx ikke standser historien (Sartre, 1985: 142). Hermed menes, at Hegel med sin historieteori om verdensåndens udvikling, kulminerende i historiens gennemsigtighed i kraft af Hegels egen indsigt i dette udviklingsforhold, sætter historien i stå. Historien er ifølge Sartre og, hvis man skal tro Sartre, ifølge Marx en endeløs proces.

På baggrund af Sartres og Engels' her skitserede positioner, der begge udtrykker en metodologisk og teoretisk humanisme, er en sådan humanisme forenelig med de tre elementer i Althussers afgrænsningskategori, proces-uden-Subjekt-eller-(For-)mål. Heraf følger, at denne kategori ikke er holdbar som et afgrænsningskriterium over for en metodologisk og teoretisk humanisme og videre, at den sene Althussers hovedargumentation mod humanismen er fejlagtig.

Afslutning

Jeg har i det foregående på et teoretisk og metodologisk plan søgt at vurdere Althussers kritik af og opgør med humanismen, som den repræsenteres ved Sartre,

og har argumenteret for, at Althusser og Sartre i realiteten er fælles om at afvise en essentialisme og fælles om at opfatte historien som en endeløs proces uden iboende formål og uden noget overordnet, intentionelt subjekt. Althusser og Sartre opgør med humanismen må derfor siges at have været forfejlet.

At Althusser har søgt at lægge luft mellem sig og Sartre, er der dog i og for sig intet overraskende i, idet de – uagtet begges erklærede tilslutning til marxismen og en tilhørende accept af eksistensen af klasse modsætninger – i deres respektive syn på forholdet mellem individer og samfundsstrukturer kan siges at udgøre to modpoler inden for marxismen.

Althusser betoner ideologiens og samfundsstrukturernes betydning, og fremhæver, særligt i første del af forfatterkabet, individerne som strukturernes og samfundsrelationernes bærere. Han er dermed repræsentant for en objektivistisk, strukturorienteret position, der er tilbøjelig til at eliminere den individuelle handling og bevidsthed under ideologiens og samfundsstrukturernes tryk. Modsat Althusser er det akkurat i individet og den individuelle bevidsthed, at Sartre med sin gæld til den fænomenologiske tradition og dens bevidsthedsorientering og med sin eksistentiale baggrund i øvrigt tager sit metodiske afsæt. Man kan derfor på baggrund af disse modsætninger i spørgsmålet om individer kontra samfundsstrukturer se Althusser og Sartres positioner som en marxistisk pendant til en velkendt tvedeling inden for den politiske teori og sociologi mellem en strukturorienteret og en handlings- eller aktørorienteret tradition.⁵

Dertil kommer, at man hos Althusser og Sartre finder uforenelige eller stærkt divergerende opfattelser af marxismens status, herunder af dens relation til Hegel. Althusser opfatter marxismen som en teori, i hvilken Hegel ingen andel har overhovedet, medens Sartre, der står i åndelig gæld til Hegel, nærmest synes at se marxismen som værende på en gang en heuristik og en metode, hvilket gør det endnu mere forståeligt, at Althusser har rettet det teoretiske og politiske skyts mod Sartre. På baggrund af de foregående sider skulle det imidlertid stå klart, at Althusser målt med sine egne alen højst har nedlagt en stråmand.

Noter

1. Althusser har i praksis ikke noget konsistent humanismebegreb, men begrebet synes mere eller mindre at modsvare en metodologisk individualisme. Nogle argumenter for, at Sartre kan ses som en til dels skjult skydeskive for Althusser og Sartres humanismekritik, kan findes i Jensen (1984: 63-64, 68-69 og 72-73) på hvilken det følgende delvis bygger.
2. Sartre (1985, bind I: 71). Henvisninger her og i det følgende gælder hovedsagelig den lange, metodiske indledning som – uagtet at den er skrevet senere – er optrykt i *Kritik af den dialektiske fornuft* og som er mere tilgængelig end denne.
3. Både Heidegger og Sartre vil dog ikke tale om mennesket, men om henholdsvis »tilværen« (Dasein) og »væren-for-sig« (l'être-pour-soi). Heideggers standpunkt – at eksistensen har primat over essensen – er blandt andet rettet mod den tyske fænomenolog Husserl og er i øvrigt velegnet til at sætte Althusser og Sartres essentialismekritik af en teoretisk humanisme yderligere i relief. Althusser vil jo trække en grænselinje over for en teoretisk humanisme sådan, at videnskaben i skikkelse af Marx og den historiske materialisme placeres på den ene side, mens Feuerbach og den teoretiske humanisme, hvortil Sartre og eventuelt også Heidegger kan henregnes, placeres på den anden og ideologiske side.

Imidlertid er der i dele af den kritik, som Heidegger retter mod Husserl, umiddelbare paralleller til den kritik, som Marx (og Engels) retter mod Feuerbach et lille århundrede tidligere. I *Feuerbach-teserne* og *Den tyske Ideologi* er nogle af hovedtankerne mod Feuerbachs materialisme som bekendt, at den er anskuende og, herunder i relation til erkendelsen og sandhedsproblemet, ikke inddrager menneskenes sanselige praksis, at den tilskriver menneskene ideale essenser, samt at den deler verden i en real og en ideal sfære.

Som vigtige indslag i Heideggers kritik af Husserl finder man kritikpunkter, som er beslægtede med Marx' Feuerbach-kritik, uden at parallellerne dog bør overdrives. Således kritiserer Heidegger Husserl for at gøre den passive anskuelse til den fundamentale erkendelsesform, mens anskuelserne ifølge Heidegger reelt er funderet i en brugende omgang med det værende – hvad Heidegger kalder »Besorgen«, og hvad man også med lidt god vilje kunne kalde praksis – som derfor er den mest grundlæggende tilgang til det værende. Endvidere kritiserer Heidegger Husserl for at åbne mulighed for at tilskrive mennesket en essens og for at sætte et skarpt skel mellem en real og ideal sfære.

- Ud fra disse lighedstræk mellem Marx' Feuerbach-kritik og Heideggers Husserl-kritik skulle det stå klart, at det i forhold til en essentialismedimension forekommer mest korrekt at sætte Feuerbach og Husserl på den ene side over for Marx, Heidegger og Sartre på den anden side, i stedet for – som Althusser forsøger det – at trække demarkationslinjen sådan, at Marx kommer på den ene side, mens Feuerbach og Sartre samt eventuelt også Heidegger som repræsentanter for en påstået essentialistisk humanisme kommer på den anden side. Sammenlign således Marx (1981: 5-7), Marx & Engels (1981: 41-46), Heidegger (1976: 103-104) og Heidegger (1979: 68).
4. Engels (1967: 463-464). Althusser's interesse for Engels' brev til Bloch skyldes selvsagt ikke de historieteoretiske og metodologiske synspunkter, som Engels her fremfører, men derimod, at Engels her anvender kategorien »determination i sidste instans ved økonomien« (463).
 5. Om denne tvedeling i samfundsteorien, der også kan ses som en kløft mellem en metodologisk individualisme og en metodologisk kollektivism, se eksempelvis Sørensen (1976, bind I: 11-13).

Litteratur

- Althusser, Louis (1966). *Pour Marx*, Paris: Maspero.
- Althusser, Louis (1973). *Réponse à John Lewis*, Paris: Maspero.
- Engels, Friedrich (1967). *Engels an Joseph Bloch* in Königsberg, 21/9 1890, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind XXXVII
- Heidegger, Martin (1976). *Logik*. Gesamtausgabe, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, bind XXI.
- Heidegger, Martin (1979). *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Jensen, Henrik (1984). *Strukturalisme og funktionalisme – en analyse af de strukturfunktionalistiske træk i den strukturalistiske statsteori*, specialeafhandling ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Marx, Karl (1981). *Thesen über Feuerbach*, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind III.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1981). *Die deutsche Ideologie*, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind III.
- Sartre, Jean-Paul (1985). *Critique de la Raison dialectique*, (sine loco) Gallimard, bind I.
- Sørensen, Curt (1976). *Marxismen og den sociale orden*, Grenå: GMT, bind I.

Imidlertid er der i dele af den kritik, som Heidegger retter mod Husserl, umiddelbare paralleller til den kritik, som Marx (og Engels) retter mod Feuerbach et lille århundrede tidligere. I *Feuerbach-teserne* og *Den tyske Ideologi* er nogle af hovedtankerne mod Feuerbachs materialisme som bekendt, at den er anskuende og, herunder i relation til erkendelsen og sandhedsproblemet, ikke inddrager menneskenes sanselige praksis, at den tilskriver menneskene ideale essenser, samt at den deler verden i en real og en ideal sfære.

Som vigtige indslag i Heideggers kritik af Husserl finder man kritikpunkter, som er beslægtede med Marx' Feuerbach-kritik, uden at parallellerne dog bør overdrives. Således kritiserer Heidegger Husserl for at gøre den passive anskuelse til den fundamentale erkendelsesform, mens anskuelserne ifølge Heidegger reelt er funderet i en brugende omgang med det værende – hvad Heidegger kalder »Besorgen«, og hvad man også med lidt god vilje kunne kalde praksis – som derfor er den mest grundlæggende tilgang til det værende. Endvidere kritiserer Heidegger Husserl for at åbne mulighed for at tilskrive mennesket en essens og for at sætte et skarpt skel mellem en real og ideal sfære.

- Ud fra disse lighedstræk mellem Marx' Feuerbach-kritik og Heideggers Husserl-kritik skulle det stå klart, at det i forhold til en essentialismedimension forekommer mest korrekt at sætte Feuerbach og Husserl på den ene side over for Marx, Heidegger og Sartre på den anden side, i stedet for – som Althusser forsøger det – at trække demarkationslinjen sådan, at Marx kommer på den ene side, mens Feuerbach og Sartre samt eventuelt også Heidegger som repræsentanter for en påstået essentialistisk humanisme kommer på den anden side. Sammenlign således Marx (1981: 5-7), Marx & Engels (1981: 41-46), Heidegger (1976: 103-104) og Heidegger (1979: 68).
4. Engels (1967: 463-464). Althusser's interesse for Engels' brev til Bloch skyldes selvsagt ikke de historieteoretiske og metodologiske synspunkter, som Engels her fremfører, men derimod, at Engels her anvender kategorien »determination i sidste instans ved økonomien« (463).
 5. Om denne tvedeling i samfundsteorien, der også kan ses som en kløft mellem en metodologisk individualisme og en metodologisk kollektivism, se eksempelvis Sørensen (1976, bind I: 11-13).

Litteratur

- Althusser, Louis (1966). *Pour Marx*, Paris: Maspero.
- Althusser, Louis (1973). *Réponse à John Lewis*, Paris: Maspero.
- Engels, Friedrich (1967). *Engels an Joseph Bloch* in Königsberg, 21/9 1890, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind XXXVII
- Heidegger, Martin (1976). *Logik*. Gesamtausgabe, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, bind XXI.
- Heidegger, Martin (1979). *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Jensen, Henrik (1984). *Strukturalisme og funktionalisme – en analyse af de strukturfunktionalistiske træk i den strukturalistiske statsteori*, specialeafhandling ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Marx, Karl (1981). *Thesen über Feuerbach*, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind III.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1981). *Die deutsche Ideologie*, MEW, Berlin: Dietz Verlag, bind III.
- Sartre, Jean-Paul (1985). *Critique de la Raison dialectique*, (sine loco) Gallimard, bind I.
- Sørensen, Curt (1976). *Marxismen og den sociale orden*, Grenå: GMT, bind I.